

323(497.1):316.658"1925/1928"
32:929 Радић С."1925/1928"
323:070(497.1)"1929/1940"

МА Вукашин Зорић, истраживач-приправник
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
vukasinvozoric@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 26. 9. 2022.
Прихваћен: 7. 10. 2022.

Од комичног хапшења до скупштинске трагедије: Слика Стјепана Радића у београдској грађанској штампи (1925–1928)*

Апстракт: *Стјепан Радић (1871–1928), вођа Хрватске (републиканске) сељачке странке, 1925. године признао је Видовдански устав, и укључио се у парламентарни живот Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца након вишегодишњег отпора. У овом раду биће представљена и анализирана променљива слика Стјепана Радића у београдској грађанској штампи од Радићевог повратка у земљу 1925. године, преко његовог министарског мандата, до атентата у Народној скупштини и Радићеве смрти која је наступила недуго затим. Циљ је био да се анализом дискурзивних пракси у кључним тренуцима политичке кризе уочи однос писаних медија према најистакнутијем представнику хрватских бирача, када је он био у опозицији и када је био на власти.*

Кључне речи: Стјепан Радић, атентат у скупштини, српско-хрватски односи, српска штампа

Увод: Петнаест крвавих година?

Хрватски књижевник Мирослав Крлежа (1893–1981) је у *Књижевној републици* 1924. године објавио шест текстова, у којима је изнео своје гледиште о судбини Хрватске у првих десет година након почетка Првог светског рата. Збирни наслов текстова био је *Десет крвавих година* – четири кржаве године су ратне, а преосталих шест су обележене расправама, превирањима и нестабилношћу у новонасталој заједничкој југословенској држави, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, која је симултано покушавала да надиђе паневропски ре-

* Овај рад настао је у оквиру научноистраживачког пројекта *Човек и друштво у време кризе* који финансира Филозофски факултет у Београду.

волуционарни талас и све противречности уједињења. Крлежа је по овој групи текстова насловио књигу својих политичких есеја, која је објављена у Загребу 1937. године. У њој се хрватски књижевник даље профилисао као пацифиста, човекољубиви моралиста, али и циник.¹

Но, не скрећемо пажњу на ове есеје због Крлеже самог, него због тога што је један од главних њихових актера, самим тим што је један од главних актера тадашње хрватске историје, вођа хрватског сељаштва Стјепан Радић.

Радић је рођен 1871. године у Требарјеву Десном, сеоцету на Сави на путу од Сиска до Загреб. Био је *enfant terrible*, и због политичког деловања у младости је имао проблема у школовању. Студирао је право на универзитетима у Загребу, Прагу и Будимпешти, и са свих је био избачен из политичких разлога. Коначно је дипломирао 1899. у Паризу, на Слободној школи политичких наука, и то на теми *Савремена Хрватска и Јужни Словени (La Croatie actuelle et les Salves du Sud)*. Новинарством се бавио још од 1897. када је у Прагу покренуо *Хрватску мисао*. Након краткотрајног боравка у Земуну на прелазу векова, 1902. године се трајно настанио у Загребу, где је уређивао лист *Дом* заједно са старијим братом, Антуном Радићем (1868–1919).²

Крлежа је приметио да је Радић први уважавао историјски субјективитет хрватских сељачких маса:

„У нашој новијој политичкој историји први човјек, који је схватио да сељачке масе око Стубице и Клањца имају своју властиту традицију и своју властиту сељачку тристагодишњу прошлост Матије Губца, био је Стјепан Радић.“³

Браћа Радић су 1904. године основали Хрватску пучку сељачку странку, чији је циљ било решење социјалних питања хрватских сељака, национална еманципација и опште право гласа. Иако је већ 1908. Стјепан Радић постао саборски заступник, његова странка до почетка Првог светског рата није имала већих успеха у Хрватској, чији је изборни систем карактерисао висок имовински цензус.⁴

Но, Радићево присуство међу сељацима учинило је да он крај Првог светског рата, ипак, дочека као „власник једне уносне књижаре у главном граду, кућевласник и виноградар, проминентан књижевник и публицист, идеолог и признати народни Вожд“.⁵ Иако је учествовао у формирању Државе Словенаца, Хрвата и Срба, Радић прокламацију уједињења 1. децембра 1918. није дочекао

¹ Ni. Pk. „Deset krvavih godina. Refleksije između 1914–1924“, <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=276> (Pristup 20. septembra 2022).

² „Radić, Stjepan“, *Hrvatska enciklopedija*, 9, Pri–Sk, (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007). 146.

³ Мирослав Крлежа, *Десет крвавих година и други политички есеји*, (Београд: Нолит, 1960). 226.

⁴ „Radić, Stjepan“, *Hrvatska enciklopedija*, 9, Pri–Sk, 146.

⁵ Мирослав Крлежа, *Десет крвавих година и други политички есеји*, 252.

са одушевљењем.⁶ Инсистирао је на праву хрватског народа на самоопредељење и неутралној хрватској пучкој републици.⁷ Због јавно изнесеног става да је уједињење извршено без мандата хрватског народа био је затворен, од марта 1919. до фебруара 1920. године.⁸

Преименована Хрватска републиканска сељачка странка учествовала је на изборима за Уставотворну скупштину. Освојила је 50 мандата, што ју је чинило четвртм најзаступљенијом опцијом, иза демократа, радикала и комуниста. Радићева странка бојкотовала је Уставотворну скупштину, а касније и главни резултат њеног рада – Видовдански устав.⁹ ХРСС била је део опозиционог Хрватског блока, а од 1923. и Федералистичког блока, заједно са Словенском људском странком и Југословенском муслиманском организацијом. Након пропасти Марковог протокола (април 1923), који је требало да буде оквир за преговоре између владајућих радикала и Федералистичког блока,¹⁰ Радић је отишао из земље и широм Европе покушао да заинтересује тамошњу јавност за хрватско питање.¹¹ Путовао је у Лондон, Беч, али и Совјетски Савез. Током боравка у Москви 1924. године чак је укључио ХРСС у Сељачку интернационалу, што је касније проузроковало примену Обзнане на самог Радића.¹²

Радић је јануара 1925. године, неколико месеци по повратку у Краљевину СХС, ухапшен. Но, у затвору се одлучио на промену приступа политици према новонасталој држави. Његов синовац Павле Радић (1880–1928) 27. марта 1925. године признао је у име ХРСС Устав и владајућу династију Карађорђевић. Странка је наново преименована (постала је Хрватска сељачка странка), а Стјепапан Радић је пуштен из затвора непосредно пре него што је постао министар просвете у влади „Народног споразума“.¹³ Радић се одрекао републиканске оријентације, са жељом да се спроведе ревизија Устава која би више одговарала његовој идеји хрватских интереса. Ипак, коалиција Пашићевих радикала и ХСС потрајала је само до фебруара 1927. године. Радић се поново нашао у опозицији, а децембра 1927. споразумео се са Светозаром Прибићевићем и формирао Сељачко-демократску коалицију, која се залагала за ревизију Устава и федерализам.¹⁴

⁶ Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, (Београд: БИГЗ, 1995). 51.

⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije. Knjiga 1: Kraljevina Jugoslavija*, (Beograd: Nolit, 1988). 142–143.

Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, 57.

⁸ „Radić, Stjepan“, *Hrvatska enciklopedija*, 9, Pri–Sk, 146.

⁹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije. Knjiga 1: Kraljevina Jugoslavija*, 145.

¹⁰ Исто, 138.

¹¹ Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, 322.

¹² „Radić, Stjepan“, *Hrvatska enciklopedija*, 9, Pri–Sk, 146.

¹³ Исто, 146–7.

¹⁴ Исто, 147.

Крај крхког парламентарног живота у Краљевини СХС обележили су пуцњи радикалског посланика Пунише Рачића у Народној скупштини, 20. јуна 1928. године. Они су усмртили посланике ХСС, поменутог Павла Радића и Ђура Басаричека, а Стјепан Радић је због рана задобијених приликом атентата умро 8. августа 1928. године.¹⁵ Крлежа је, цинично, писао да је Радић „свршио као сањар послје бескрајних затвора, лутања и емиграције, устријељен у једној војничкој јашионици, преграђеној за парламент.”¹⁶

Атентат у Скупштини није значио само смрт вођства Хрватске сељачке странке, него и драстичну прекретницу у историји прве Југославије и трајну трауму у хрватском друштву.¹⁷ Систем створен Видовданским уставом је пропао, а краљ Александар је искористио кризу парламентаризма као повод да започне диктаторску владавину.¹⁸

Истраживачки оквир

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је од свог настанка, па до краја истраживаног периода, била држава у непрестаној кризи.¹⁹ Учестале парламентарне кризе само су биле један део проблема новоформиране државе, али како су грађанске новине највећу пажњу поклањале унутрашњој и спољној политици, треба се са посебном пажњом осврнути на слику коју су штампани медији стварали о истакнутим политичарима ондашњице.

Штампа је била најзаступљенији медиј јавног информисања у међуратној Југославији, и као таква је имала несумњив утицај на перцепцију стварности својих читалаца. Национална стереотипизација, опште места у првој половини двадесетог века²⁰, пронашла је своје место и у новинарском изразу. Она се јавља „кад се искази на одређени начин тичу психологизма или предиспозиција темперамента и кад се особине приписане нацији држе типичним и карактеристичним.”²¹ Због тога што је Стјепан Радић био Хрват, перципиран у своме времену као вођа националног покрета, у овом чланку ће бити испитано да ли је београдска штампа у кризним ситуацијама мобилисала националну стереотипизацију као наративну алатку како би дисквалификовала или подржала Радићево деловање.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Miroslav Krleža, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Sarajevo: Oslobođenja, 1979. 286.

¹⁷ Ivo Goldstein, „Hrvatska i Hrvati u Jugoslaviji“. *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, ur. Latinka Perović et al. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017. 123.

¹⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije. Knjiga 1: Kraljevina Jugoslavija*, 175.

¹⁹ Исто, стр. 135.

²⁰ Joep Leerssen, „Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled“, *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, prir. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, (Zagreb: Srednja Evropa, 2009). 105–106.

²¹ Исто, 113–114.

Представљање Радића у медијима већ је било предмет истраживачког интересовања. Наиме, медијска слика атентата у Скупштини била је тема чланка Надежде Јовандић још 1970. године.²² Ауторка је у њему описала стање у медијима у данима који су уследили након атентата. Фокус интересовања Јовандић је усмерила на комунистичку штампу, али је анализом грађанске штампе утврдила да је „[с]коро сва југословенска штампа осудила поступак радикалског посланика Пунише Рачића, видећи у његовом акту брутално разрачунавање са политичком опозицијом хрватске буржоазије и симптом наступања преокрета у политичком животу.“²³ Изузетак су чинили листови *Јединство*, „шовинистичко“ гласило чији је уредник Владимир Ристовић био близак председнику Владе, Велимиру Вукићевићу, и *Отаџбина*.²⁴ Са оценом да је већина србијанске јавности осудила атентат у Скупштини сагласан је и Звонимир Кулунџић, хрватски публициста и Радићев биограф.²⁵

Писање листа *Дом*, гласила ХСС, анализирао је Јелена Бакић, и приметила како сама ХСС себе поистовећује са целокупним хрватским народом.²⁶ У писању *Дома* био је приметан балканистички дискурс, кроз писање о турским карактеристикама Срба и европским карактеристикама Хрвата.²⁷ Другу хрватску штампу, са конкретним циљем уочавања метода политичке пропаганде засноване на стереотипизацији, анализирао је у монографији *Никола Пашић и Хрвати* професор Ђорђе Станковић.²⁸

Овај рад ће да стави акценат на писање три истакнута београдска грађанска листа: *Политике*, *Времена* и *Правде*. На овај начин, попуниће се празнине у познавању реакција југословенске штампе на скупштински атентат, а тај догађај ће се сагледати у поређењу са претходним важним тренуцима Радићеве политичке каријере од повратка у земљу 1925. године, када је започела нова фаза у односима српске и хрватске политичке елите. Као што је најављено, штампа ће да буде читана и у имаголошком кључу, у покушају да се извуку далекосежнији закључци о коришћењу националних стереотипа у дневнополитичке сврхе у Краљевини СХС/Југославији.

Одабрани тренуци Радићеве политичке каријере су почетак примене Закона о заштити државе на ХРСС и Радићево хапшење, признање Видовданског устава, излазак из затвора и улазак у Владу (1925), као и период од атентата у

²² Nadežda Jovandić, „Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1970. 61–76.

²³ Исто, 63.

²⁴ Исто, 63. и 66.

²⁵ Zvonimir Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, (Zagreb: Stvarnost, 1967). 469–472.

²⁶ Јелена Бакић, „Лист „Дом“ о скупштинском атентату 1928. године“, *Архив. Часопис Архива Србије и Црне Горе*, 1–2/2003. 126–144.

²⁷ Исто, 139–140.

²⁸ Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, Београд: БИГЗ, 1995.

Скупштини до Радићеве сахране (1928). Очекујемо да ће догађаји из 1925. бити сликовити јер Радић од државног непријатеља у кратком року постаје коалициони партнер владајућим радикалима, а у истом дану када излази из затвора постаје министар. Драматичност догађаја из 1928. године по себи захтевају истраживачку пажњу.

Напоследку, пре анализе штампе, треба се још једном осврнути на речи Мирослава Крлеже, који је писао да „Стјепан Радић, суди ли се о њему позитивно или негативно, спада у категорију просјечнога збуњеног хрватског интелегента на пријелазу Деветнаестог у Двдесето стољеће.”²⁹ Овај рад нема за циљ да суди ни позитивно ни негативно о Радићу, него да кроз анализу Радићеве слике у медијима покуша да продуби разумевање медијског осликавања личности и нације.

1925. Побуњеник и покајник

„Што ови толико галаме и за чије бабе здравље?”³⁰

Нова, 1925. година започела је применом Закона о заштити државе на припаднике Хрватске републиканске сељачке странке. Београдска штампа извештавала је о хапшењима и претресима у Загребу и другим местима где је ХРСС била присутна. *Политика* је обавестила јавност чланком на насловној страни – „Хапшења су почела”³¹, док је *Време* на трећој страни детаљно описало полицијску акцију у којој је ухапшено вођство ХРСС, не укључујући Радића.³² За разлику од *Политике* и *Времена*, *Правда* је тумачила примену Обзнане на ХРСС као напад на целокупан хрватски народ. Уместо назива странке, у *Правди* се у насловима користио етним „Хрвати“, који су осликани као жртве двадесеторице „насилника, безумника“, који не представљају српски народ у целини.³³ Хрвати су описани као робови, због тога што им је држава ускратила политичке слободе.³⁴

У данима који су уследили, новине су објављивале нове детаље о хапшењима, али и реаговања опозиционих лидера.³⁵ На страницама *Времена* уочљива је

²⁹ Miroslav Krleža, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Sarajevo: Oslobođenja, 1979. 245.

³⁰ Из Крлежиног описа Народне скупштине, Мирослав Крлежа, *Десет крвавих година и други политички есеји*, 234.

³¹ „Хапшења су почела“, *Политика*, 3. јануар 1925. 1.

³² „Како је извршено хапшење вођства Х.Р.С.С.“, *Време*, 3. јануар 1925. 3.

³³ „Растурање и хапшење Хрвата“, *Правда*, 3. јануар 1925. 1.

³⁴ „Хрвати су робови“, *Правда*, 3. јануар 1925. 1.

³⁵ „Истрага и преметачине“, *Политика*, 4. јануар 1925. 1; „Г. Давидовић говори против „Обзнане““, *Време*, 5. јануар 1925. 3; „Г. Љуба Давидовић о Обзнани“, *Политика*, 5. јануар 1925. 2–3. „Јучерашњи Давидовићев говор“, *Правда*, 5. јануар 1925. 2.

јака тенденција да се Радић дисквалификује као комуниста, повезан са Совјетским Савезом. Његов боравак у Москви, по њима, имао је „чист комунистички карактер“, а осуђивали су и Радићево поседство сабраних Лењинових дела и фотографија са истакнутим комунистима и анархистима.³⁶ У *Времену* се, такође, инсистирало на везама Радића са Унутрашњом македонском револуционарном организацијом (ВМРО).³⁷

Новине су на различит начин 6. јануара преносиле вест да је Радић пронађен и ухапшен у Загребу. *Политика* је вест пренела тек на шестој страни, без помпе.³⁸ С друге стране, ова вест је истакнута на насловним страницама *Времена* и *Правде*. У *Времену* је објављен детаљан опис хапшења, са приложеним разговором државних чиновника, Радића и његових јатака при хапшењу. Текст је написан са дозом хумора, који треба да прикаже Радића као кукавицу.³⁹ Штуру и мање драматичну верзију хапшења пренела је *Правда*.⁴⁰

Након празничне паузе, 9. јануара се поново писало о хапшењу Стјепана Радића. *Политика* је оценила дан хапшења Радића као један од најважнијих „од ослобођења.“⁴¹ Радић је у *Политици* описан као „сувише бедан при хапшењу“⁴², а његове присталице, које су се код Карловца сукобиле са жандармима, су *Времену* окарактерисане као „Радићева руља“.⁴³ За *Време* је текстове о стању у ХРСС писао Станислав Краков, који је Радића описао као „више него смешну“ личност, која је скривањем дала материјал „писцима оперетских куплета и шаљивих листова за народ.“⁴⁴

Радићева слика у српским новинама драстично се променила 27. марта, након говора Павла Радића којим је ХРСС признала Устав и монархију. Београдске новине су 28. марта биле у знаку говора Павла Радића и скупштинске одлуке да се на основу Закона о заштити државе посланички мандати одузму само шесторици лидера ХРСС (укључујући Радића). И *Време*, и *Политика* и *Правда* су из различитих позиција писали да је 27. март дан од историјског значаја.⁴⁵ Говор П. Радића пренесен је на насловним странама. *Време* је тумачило

³⁶ „Ухапшени прваци Х.Р.С.С. данас се спроводе суду“, *Време*, 4. јануар 1925. 3.

³⁷ „Радићеве везе са Тодором Александровом и Македонским Комитетом“, *Време*, 5. јануар 1925. 3; „Документ о заједничком раду Стјепана Радића и Тодора Александрова“, *Време*, 6. јануар 1925. 3.

³⁸ „Г. Радић је ухапшен“, *Политика*, 6. јануар 1925. 6.

³⁹ „Јуче је ухапшен и Радић, у Загребу“, *Време*, 6. јануар 1925. 1.

⁴⁰ „Радић је јуче ухапшен“, *Правда*, 6. јануар 1925. 1; „Како је ухапшен Радић“, *Правда*, 6. јануар 1925. 2.

⁴¹ „Загреб је миран“, *Политика*, 9. јануар 1925. 3.

⁴² „Стјепан Радић у затвору“, *Политика*, 9. јануар 1925. 2.

⁴³ „Радићева руља насрће на жандарме код Карловца“, *Време*, 9. јануар 1925. 4.

⁴⁴ С. Краков, „Код Винка „Отпадника“,“ *Време*, 10. јануар 1925. 3.

⁴⁵ „Поништени су само мандати вођства Х.Р.С.С.-а“, *Време*, 28. март 1925. 1; „Поништени су само мандати вођства Х.Р.С.С.“, *Политика*, 28. март 1925. 1; „Павле Радић у име Хрвата признао

овај говор као капитулацију ХРСС, при којој је П. Радић „пред целом Народном Скупштином признао заблуде и погрешке своје и своје странке.”⁴⁶ Поред говора П. Радића, време је пренело и размену између П. Радића и посланика Косте Мајкића. Мајкић је, наводно, поручио Радићу: „Шест година смо се свађали, бар једно вече у љубави да проведемо, па опет шест година да се свађамо.”⁴⁷ Задиркивање између Хрвата и Србина се наставило, а пренесено је у новинама како би се указало на искреност измирења између ХРСС и радикала. Контраст победничком слављу са страница *Времена* је био у *Правди*, где се инсистирало на томе да се Хрвати не осете потучено, него равноправно у новој расподели снага.⁴⁸

Први дан владе, настале коалицијом Народне радикалне странке и Хрватске сељачке странке, 18. јул 1925, запечатио је промену дискурса у београдским новинама. *Време*, које је безрезервно критиковало Радића и поздрављало примену Обзнане на чланове ХРСС, је славило:

„После споразума и образовања прве владе од већине Срба и већине Хрвата, који ће остати као један од најзначајнијих датума у политичкој историји наше уједињене Краљевине, први дан коалиције радикала и радићеваца био је пун сензационалних догађаја.

Први акт нове владе био је Указ, који је краљ пре подне потписао и којим се аболирају све кривице за које је г. Ст. Радић лежао у затвору.”⁴⁹

Радић, који је пуштен на слободу на дан кад је постао члан Владе, у *Времену* је приказан позитивно. Његова фотографија је једина која је објављена на насловној страни (није објављена фотографија премијера Николе Пашића), а поред тога су објављени текстови његових телеграма краљу Александру, Пашићу, и шефу радикалског посланичког клуба Љубомиру Живковићу.⁵⁰ Позитивни тон о Радићу у *Времену* видљив је и у тексту који описује Радићеву аудијенцију код краља Александра.⁵¹ На Радићевом добром расположењу и радости инсистирала је и *Политика*:

„Он је срдечно пружио руку новинарима који су га сачекали и почео им одмах говорити брзо и отсечно, тако рећи без размишљања, спонтано. Глас му није оштар и пискав као обично већ благ и мек.”⁵²

Поред тога, у *Политици* се Радић није описивао као демагог, него као човек са интимном везом са својим бирачима, сељацима, који га гледају „као што се

је државу и династију“, *Правда*, 28. мајрт 1925. 1.

⁴⁶ „Поништени су само мандати вођства Х.Р.С.С.-а“, *Време*, 28. март 1925. 1.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ „Радикали хоће преговоре с Хрватима“, *Правда*, 29. март 1925. 1.

⁴⁹ „Први дан нове Владе“, *Време*, 19. јул 1925. 1.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Ђура Бањац, „Стјепан Радић у аудијенцији код Краља“, *Време*, 21. јул 1925. 1.

⁵² Л. С. „Аудијенција г. Стјепана Радића“, *Политика*, 21. јул 1925. 1.

у селу гледа отац, син и брат.”⁵³ И *Правда* је известила о Радићевом добром расположењу након трочасовне аудијенције код краља, али уз далеко краћи опис.⁵⁴ Слика о Радићу, дакле, у седам првих месеци 1925. године се потпуно изокренула.

Време, које је у јануару са симпатијом гледало на антирадићевску делатност државе, видевши у њој антикомунистичку борбу, у јулу је у Радићу видело ентузијастичног савезника Пашића и круне. У основи новостеченог поверења у Радића и промене његове представе је тумачење мартовског преокрета у политици ХРСС као покајања за дотадашње грешке и прихватања политике србијанске буржоазије. У *Политици* је уочљива слична еволуција Радићеве слике, уз блажу реторику. Либерално расположена *Правда* је негативно гледала на јануарску акцију против ХРСС, видевши у њима претњу по слободу у држави. Радић је уласком у коалицију са Пашићем на страницама *Правде* изгубио статус неправедно гоњеног политичара, и постао је делом критикованог естаблишмента.

1928. Жртва

„Великоме противнику, велика и пошта.”⁵⁵

Позитивна слика Стјепана Радића, коју су београдски медији почели да граде након што се он одрекао републиканизма и признао уставни поредак, доживела је свој врхунац на лето 1928. године, у периоду између атентата у Скупштини и Радићеве сахране. О самом атентату *Време* је писало на насловној страни као о „страховитој трагедији“, „језовитом злочину“ и „крвопролићу, какво још није у историји ниједног Парламента забележено.”⁵⁶ Посланици који су подлегли повредама, Павле Радић и Ђуро Басаричек, представљени су као жртве за измирење Срба и Хрвата.⁵⁷

Текст који је описао догађаје у Скупштини пратили су бројни текстови који су преносили реакције политичких актера, биографије страдалих и почињоца, Пунише Рачића, уз цртеже и фотографије. И на страницама *Политике* атентат у Скупштини тумачен је као непријатељски чин према зближавању Срба и Хрвата.⁵⁸ У сва три гласила са посебном пажњом је праћено здравствено стање Стјепана Радића. Штампa је извештавала о његовом пулсу, температури

⁵³ П. „У Загребу...“, *Политика*, 21. јул 1925. 1.

⁵⁴ „Краљ је примио г. Ст. Радића“, *Правда*, 21. јул 1925. 3.

⁵⁵ „Стјепан Радић“, *Политика*, 9. август 1928. 1.

⁵⁶ „Пуниша Рачић убио је јуче Павла Радића и Ђуру Басаричека, тешко ранио г.г. Стјепана Радића и Пернара, и лако г. Гранђу“, *Време*, 21. јун 1928. 1.

⁵⁷ Исто, и „„Знам да мене Београђани нису убили““, *Време*, 21. јун 1928. 4.

⁵⁸ „Убиство Павла Радића и др. Басаричека“, *Политика*, 21. јун 1928. 1.

и другим здравственим параметрима.⁵⁹ Вреди напоменути да су демонстрације и крвави сукоб грађана и полиције у Загребу новине приписале комунистичкој опортунистичкој агитацији, а не Радићевим присталицама.⁶⁰

Најугледнији београдски дневни листови безрезервно су осудили скупштински атентат и извештавајући о њему су инсистирали на неурачунљивости Пунише Рачића, кога су због нарушавања српско-хрватских односа одрекли чак и четници.⁶¹ Но, позитивна слика Стјепана Радића употпуниће се тек након вести да је Радић подлегао повредама. На насловној страни *Правде* је Радићу, дан након смрти, посвећен прави панегирик, који је закључен речима: „Стјепана Радића Срби жале и оплакују ништа мање него Хрвати. Он је за њих био гаранција да је хрватско племе са српским нераздељиво, неприкосновено, јединствено и једно.”⁶²

У прегледу Радићевог живота и рада није се инсистирало на његовим неслагањем са београдским режимом, а његов политички заокрет 1925. године описан је као „прелаз у позитивни рад.”⁶³ Сличан, романтизовани, биографски преглед понудила је и *Политика* на прве три стране свог броја 9. августа.⁶⁴ Радићев „издајнички чин“ из 1924. године, придруживање Сељачкој интернационали, представљен је без икаквог коментара. Последњи поздрав Радићу у *Правди* није се појавио до 10. августа,⁶⁵ јер је број од 9. августа извештавао како лекари оптимистично прате Радићев опоравак.⁶⁶ Дисонантни тон међу похвалама Радићу чинио је текст Ђура Баџца „Политичка фигура С. Радића“, у ком је Радић представљен као властољубиви опортуниста дугог језика.⁶⁷

Припреме за Радићеву сахрану и сам чин сахране са великом пажњом су пропратила сва три листа. *Време* је писало да је „хрватски народ најзад доживео да слави успомену једног сељака, једног вође, орача, сејача, косача“, у контрасту са претходном доминацијом племства у хрватској историји.⁶⁸ Међу похвалама Радићу, у београдској штампи тешко је било учити клице будуће парламентарне кризе и међуетничких тензија. Ипак, у *Правди* је посвећена нарочита пажња

⁵⁹ „Г. Стјепан Радић, чије стање здравља није неповољно, конферише са политичким пријатељима“, *Време*, 23. јун 1928. 5; „Стање здравља г. Ст. Радића“, *Политика*, 23. јун 1928. 4; „Данас код рањеника“, *Правда*, 23. јун 1928. 5.

⁶⁰ Гргур Костић, „Крваве демонстрације у Загребу“, *Време*, 22. јун 1928. 7.

⁶¹ „Четници се одричу Пунише Рачића“, *Време*, 23. јун 1928. 4.

⁶² „Смрт Стјепана Радића“, *Време*, 9. август 1928. 1.

⁶³ „Живот и рад Стјепана Радића“, *Време*, 9. август 1928. 3.

⁶⁴ *Политика*, 9. август 1928. 1–3.

⁶⁵ „Жалост Београда и целе земље поводом смрти Стј. Радића“, *Правда*, 10. август 1928. 1.

⁶⁶ „Г. Радићу је боље“, *Правда*, 9. август 1928. 3.

⁶⁷ Ђуро Баџца, „Политичка фигура С. Радића“, *Време*, 10. август 1928. 1.

⁶⁸ „Погреб Стјепана Радића“, *Време*, 13. август 1928. 1.

на одсуство представника владе на Радићевој сахрани,⁶⁹ а на страницама овог листа истакнуто је и упозорење на сепаратистичке инсинуације Влатка Мачека, који је наследио вођство Хрватске сељачке странке.⁷⁰

Дискусија и закључак

Мисао са којом се пошло у истраживање – да су се у тренуцима кризе мобилисали национални стереотипи – показала се као неадекватни оквир за промишљање истраживаног периода југословенске прошлости. Национални стереотипи, засновани на есенцијалистичким претпоставкама, нису се користили како би се политички противник дисквалификовао у кључним тренуцима односа владајуће елите у Београду и Х(Р)СС. На основу анализираних грађе, може се о том феномену извући неколико закључака. Најпре, када је требало Радића дисквалификовати након хапшења 5. јануара 1925. године, владајућа елита заступала је идеологију народног јединства три југословенска племена, Срба, Хрвата и Словенаца. Стога, Радић је осликаван као заблудели политичар, чак и као бољшевик, у листовима *Време*, које је било блиско двору, и *Политика*, која је заступала ставове умерено-конзервативне буржоазије. Идеални унутрашњи непријатељ поретка у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца није био припадник једног од три „племена“, него потенцијални комуниста. Једино су либералнији новинари *Правде* указивали на неправду према ХРСС у периоду хапшења, вођећи традиционалним либералним схватањима неповредивости личних слобода и поштовања правног процеса. Поистовећивање ХРСС са хрватским народом у *Правди* није водило у приписивање одређених особина етничкој групи, него је осликавало утисак савременика о великој популарности Радића међу Хрватима.

Коалиција између најпопуларније странке међу Србима, Народне радикалне странке, и Хрватима, Хрватске сељачке странке, јесте била тумачена као историјски тренутак у „српско-хрватским односима“. Ипак, Ни у тренутку најбољих односа српске елите и Радића није дошло до националне стереотипизације. Исто важи и за 1928. годину, када је Радић убијен. У медијима се стварао утисак о међунационалној хармонији и саучествовању Срба у жалости са Хрватима.

Непостојање националне стереотипизације Хрвата можемо тумачити као последицу синергије перцепције о јединству српског и хрватског народа и сакро-санктности нације у истраживаном периоду. Српско-хрватско-словеначка нација, као недодирљива категорија, пружала је имунитет појединачним „племенима“ против негативне есенцијализације. Позитивне особине су се подразумевале, па

⁶⁹ „Ни влада ни парламентарне групе неће послати своје представнике у Загреб на погреб Стјепана Радића“, *Правда*, 11. август 1928. 1.

⁷⁰ „Огорчење због терора шовенских хрватских омладинаца и бојкота српских листова у Загребу“, *Правда*, 13. августа 1928. 3.

су се ретко истицале. Ипак, након Радићеве смрти, покојник је представљан као најбољи пример врлина сељачког народа, како хрватског, тако и југословенског.

Београдска грађанска штампа је Радића као противника који прети ванпарламентарном борбом дисквалификовала нападима *ad hominem* и потпиривањем страха буржоазије од сељачко-радничке револуције. Радић као савезник српских елита био је весник наде у успех југословенске интеграције. Када је Радић постао противник, али који признаје Устав, монархију и пристаје на парламентарну борбу, грађански медији су га представљали као вештог политичара који је уложио свој живот као залог за „народно јединство“. Радићев партикуларни, хрватски национализам све време је толерисан – али тактичке везе са Совјетским Савезом нису.

Случај Стјепана Радића показује колико је мало времена потребно да се у штампаним медијима, у друштву са ограниченим и контролисаним каналима информисања, потпуно преокрене слика о једном човеку и његовим идејама. Дојучерашњи противник постао је савезник, а након неколико година на његове „издајничке“ чиновне гледа се површно и без страсти. Чак и Радићеве личне особине које су тумачене негативно, попут снажног темперамента, постале су његове врлине. Политичка и друштвена криза су и 1925. и 1928. године допуштале медијима да додатно учврсте своју политичку поруку и да свакодневне догађаје тумаче сходно сопственом интересу. Ограничена слобода медија која је постојала у „видовданској“ Југославији укинута је почетком Шестојануарске диктатуре краља Александра, али извори о њој остају да сведоче о дубоким последицама интереса различитих група унутар београдског грађанства на штету објективног извештавања и представљања стварности.

Izvori i literatura

- Krleža, Miroslav. *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Beograd: Nolit, 1960. (ćirilica)
- Krleža, Miroslav. *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo: Oslobođenje, 1979.
- Politika* (ćirilica)
- Pravda* (ćirilica)
- Vreme* (ćirilica)
- Bakić, Jelena. „List „Dom“ o skupštinskom atentatu 1928. godine“, *Arhiv. Časopis Arhiva Srbije i Crne Gore*, 1–2/2003. 126–144. (ćirilica)
- Goldstein, Ivo. „Hrvatska i Hrvati u Jugoslaviji“. *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, ur. Latinka Perović et al. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017. 115–148.
- Hrvatska enciklopedija*, 9, Pri–Sk. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007.
- Kulundžić, Zvonimir. *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb: Stvarnost, 1967.

- Leerssen, Joep. „Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled“. *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, prir. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Zagreb: Srednja Evropa, 2009. 99–124.
- Nadežda Jovandić, „Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1970. 61–76.
- Ni. Pk. „Deset krvavih godina. Refleksije između 1914–1924“. <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=276> (Pristup: 20. septembra 2022)
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije. Knjiga 1: Kraljevina Jugoslavija*. Beograd: Nolit, 1988.
- Stanković, Đ. *Nikola Pašić i Hrvati (1918–1923)*. Beograd: BIGZ, 1995.

Summary

Vukašin Zorić, MA

From a Comical Arrest to a Parliamentary Tragedy: Stjepan Radić's Image in the Belgrade Civic Press

This paper analyzes the image of Stjepan Radić, the leader of the Croatian (Republican) Peasant Party, in the Belgrade bourgeois press (1925–1928). Radić's image had been abruptly changed because he 1) was arrested for connections with the Soviet Union (January 1925); 2) abruptly changed his policies and recognized the Constitution and the Karađorđević dynasty (March 1925); 3) died as a consequence of an assassination in the Parliament. Analyzing the image of Radić made media's discursive practices in moments of crisis understandable. The case of Radić had shown that a short period of time is sufficient for abrupt image changes in a society with limited freedom of press. It has also shown the harmful effects of bourgeois interest groups on the freedom of expression.

Key words: Stjepan Radić, assassination in the Parliament, Serbian-Croatian relations, Serbian press.